

VINCENT BLOK

EEN NIEUWE
DE ROMAN ALS WEGWIJZER IN
ZIN VAN HET
EEN KANTELENDE WERELD
LEVEN

NOORDBOEK

© 2024 Vincent Blok | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp: Bart van den Tooren

Boekverzorging: Elgraphic

Druk: Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 6471 201 8

NUR 730 | 300

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

De uitgeverij stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Inleiding

Filosofie en literatuur zijn op elkaar aangewezen. Niet zozeer omdat je in tijden van crises – of het nu gaat om klimaat of geopolitiek, over gezondheid of cultuur – nieuwe verhalen nodig hebt die de literatuur en de kunst moeten leveren. Dan dient de detaillistische beschrijving van kleine en grote levens uiteindelijk alleen om de economie draaiend te houden. Eerder is het uitgangspunt dat iedere lezer weleens de ervaring heeft gehad dat een boek zijn of haar leven veranderd heeft. Die verandering kan verschillende vormen hebben. Zo kan literatuur je helpen om de vanzelfsprekendheid van het gebeiteld verband van de wereld waarin we leven aan het licht te brengen, ter discussie te stellen, en alternatieven te exploreren. Niet om weg te dromen in utopieën die tot doel hebben de economie van alledag dragelijk te maken. Door die exploratie ontstaat vooreerst de open ruimte waar omheen filosofen en schrijvers zich verzamelen om die open te houden voor de mens als verlangend wezen. Die openheid staat centraal in dit boek.

De roman is een wegwijzer in een kantelende wereld. De roman als wegwijzer begrijpen, vergt echter dat je moet leren *afzien*. Je moet afzien van de ambitie om een recensie te schrijven of een interpretatie van een roman als geheel te geven. Als je de roman als wegwijzer begrijpt, dan neem je betekenisvolle personages,

passages of soms slechts alleen een enkele zin tot uitgangspunt voor een filosofische overdenking naar aanleiding van het boek. Daarbij is het zaak af te zien van een literair oordeel over de kwaliteit van het boek. Het gaat niet om jouw oordeel, maar om jouw openheid je te laten verleiden door de woorden en de stijl van de tekst zelf. Op het gevaar af meer aandacht te hebben voor de inhoud van het boek en minder waarde te hechten aan de stijl, til je een personage, situatie of zin uit de context van het boek als inspiratie voor de filosofische vraag naar zin. Niet de uitleg van de literaire gebeurtenissen, personages en handelingen staan daarbij centraal, maar je uiteenzetting met datgene wat in de roman te denken geeft, om op basis daarvan een nieuwe zin voor het leven te overdenken.

Welke weg wijzen de romans die het uitgangspunt vormen voor dit boek? Het zijn gebeurtenissen zoals klimaatverandering, die de Wereld doen kantelen. Wereld schrijf je met een hoofdletter, omdat ze voorbij de feiten reikt en primair een zinvol verband aanduidt waarin je leeft en sterft. Dit gebeitelde verband van de Wereld kantelt in tijden van klimaatverandering, en maakt de vraag naar een nieuwe zin van het leven urgent. Die nieuwe zin wordt in de filosofie veelal in twee richtingen gezocht. Enerzijds via de vraag naar de singulariteit of enkelvoudigheid van het menselijk bestaan voorbij de koppeling ervan aan algemene kenmerken die de Wereld constitueren zoals taal, cultuur en rationaliteit. Anderzijds via de vraag naar de innige verstrengeling en zelfs symbiose van het menselijk bestaan met andere planten, dieren en mensen in de wereld. Die twee zoekrichtingen blijken inspirerend, maar de humanistische aandacht voor de enkelvoudigheid van het menselijk bestaan en de post-humanistische aandacht voor de symbiose van mensen met hun omgeving blijken toch ontoereikend om de zin van het leven te begrijpen. *Een nieuwe zin van het leven* pleit voor de rehabilitatie van de Wereld als zinvol verband voor het menselijk bestaan en die te verankeren in het

aardse bestaan als oergrond van de Wereld waarin de mens leeft en sterft. In dat domein blijkt de mens de on-ervarene te zijn. Het aardse bestaan stelt een grens aan de circulariteit van economische productie en consumptie, en laat zien hoe het gespleten bestaan tussen wereld en aarde de mens definieert als strijdig wezen dat verlangt naar een nieuw begin.

De stukken in dit boek richten zich telkens op een of twee romans, en kunnen zowel los gelezen worden als teksten naar aanleiding van deze specifieke boeken, maar ook als deel van een gedachtegang waarin een nieuwe zin voor het leven wordt geëxploreerd. De titels van de paragrafen zijn te lezen als theses die inzicht geven in de lijn van het betoog en helpen de lezer die vooral interesse heeft in specifieke paragrafen naar aanleiding van boeken die hij of zij zelf gelezen heeft. Omdat het separate meerstemmige teksten betreffen naar aanleiding van verschillende romans die niets met elkaar te maken hoeven te hebben, helpen de titels van de paragrafen ook de lezer die de gang van het betoog als geheel wil volgen.

1

Niets is nog hetzelfde

Oorlog en vrede, Leo Tolstoj

Naar aanleiding van de bezetting van Moskou door Napoleon spreekt Tolstoj in *Oorlog en vrede* over de menselijke reactie op gevaar: ‘Bij de nadering van gevaar spreken er in het menselijk hart altijd twee stemmen even krachtig: de ene dringt er uiterst redelijk op aan dat de mens de aard van het gevaar in ogenschouw neemt en een uitweg zoekt; de andere stem is nog redelijker en zegt dat het te moeilijk en te pijnlijk is om aan het gevaar te denken aangezien de mens niet bij machte is om alles te voorzien en zich aan de algemene loop der gebeurtenissen te onttrekken, en dat het daarom beter is je niet druk te maken zolang er nog niets aan de hand is, en aan prettiger dingen te denken.’¹ Deze gedachte geldt ook voor het gevaar van klimaatverandering. De ene stem zegt dat je onmiddellijk moet ingrijpen om het tij te keren. De andere stem zegt dat je helemaal niet bij machte bent om dit probleem op te lossen. Die tweede stem zegt bijvoorbeeld dat de geschiedenis wel meer periodes van klimaatverandering heeft gekend. En die hadden niets met de menselijke invloed te maken. Het verschil tussen klimaatverandering en Napoleons dreigende

inval van Moskou is dat Tolstoj nog geen last had van ontkenners van het gevaar, terwijl zij vandaag de dag het publieke debat en de politieke agenda mede bepalen.

Beide stemmen huizen in het menselijke hart. De stem die je volgt verraadt dus niet zozeer een politieke voorkeur, zoals je geneigd bent te denken in het hedendaagse klimaatdebat. De stem die je volgt geeft aan hoe het menselijke hart de strijd tussen beide stemmen beslecht. Ben je alleen, dan luister je meestal naar de eerste stem, en ben je met anderen, dan volg je meestal de tweede. Aangezien de gemeenschap met anderen kenmerkend is voor het politieke domein van samenleven in de publieke ruimte, begrijp je waarom men momenteel vooral de tweede stem volgt en dat we, ondanks Parijse akkoorden, klimaattafels en *green deals*, blijven dansen op de rand van de vulkaan. Voor zover de eerste stem kenmerkend is voor het private domein van menselijke individualiteit, kun je denken dat je alleen met individuele acties verantwoordelijkheid kunt nemen voor klimaatverandering. Toch is daarmee niet het hele verhaal verteld. De mens is een onnavolgbare kluwen van intenties, plannen en verlangens. Die kluwen hangt van toevalligheden aan elkaar. Dat geldt ook voor het gevaar van klimaatverandering, want niemand had kunnen voorzien hoe de industriële revolutie tot een door de mens veroorzaakte ecologische crisis kon leiden. Op dezelfde manier kan niemand voorzien welke interventies het tij zullen weten te keren. Wat de eerste stem van het menselijke hart influistert is niet primair een uitweg uit de crisis. Eerder fluistert ze een diepe verwarring in, een weerzin tegen de wereld zoals die momenteel is. Die weerzin tegen de wereld van de klimaatverandering leidt pas tot revolutionaire actie die de wereld verandert, zonder te weten in welk heil of onheil je jezelf daarmee stort.

2

Verwarring verrukt het menselijke hart

De mensengenezer, Koen Peters

Als je het hebt over stemmen die spreken vanuit het menselijke hart, dan denk je op het eerste gezicht dat het om jouw stem gaat. Toch is het niet jouw stem die spreekt, maar die van een *daimon*. Daimonen zijn geesten van mensen en dingen die hun lot bepalen. Ze verrukken het menselijke hart en sturen het op een rusteloos pad omdat niets bij het oude kan blijven.

In *De mensengenezer* maakt Koen Peters je gevoelig voor de gedachte dat niet alleen mensen en dingen een daimon hebben, maar ook een streek: 'Altijd opnieuw lijkt deze geest te verschijnen: in de huizen, de dorpen en langs de wegen. Het is alsof die geest de hele tijd opstijgt en neerdaalt in het vlakke landschap. Op ijle wijze. Misschien gebeurt de beweging via zonnestrallen, lijsters en leeuweriken, of als een haast onhoorbare tamtam, of via een andere stofwisseling of circulatie. Men kan hem horen hijgen tussen de woorden die de mensen zeggen, in het corpus van zinnen en verhalen die men elkaar vertelt. Als deze geest een verschijningsvorm heeft, dan zit hij waarschijnlijk daarin: in de verhalen.'² Zijn hoofdpersoon trekt naar Congo om van de plaatselijke

bevolking te leren hoe de daimon van de dingen de mens kan genezen. Het is al een hele stap om te erkennen dat het menselijke hart behekt is door daimonen die niet van jouzelf afkomstig zijn, laat staan dat je moet erkennen dat in dingen en zelfs streken daimonen huizen die je van streek kunnen maken. En toch word je uitgenodigd gevoelig te zijn voor deze gedachte.

Zou je het begrip van de daimon van een streek kunnen oprekken naar de aarde als de planeet die gebukt gaat onder klimaatverandering? Een daimon die zich te kennen geeft in het Antropoceen, het tijdperk waarin de mens de geologische condities van de aarde diepgaand veranderd heeft, met klimaatverandering als belangrijkste gevolg? Klimaatverandering brengt je in elk geval in een staat van verwarring en slaat je uit het lood, verrukt je hart en stuurt je rusteloos op pad een ongewisse toekomst tegemoet.

Is er een daimon van de aarde als geheel? Enerzijds lijkt het soms alsof maar weinig mensen zich iets aantrekken van klimaatverandering. De meeste mensen gaan gewoon door met het leven van alledag; het boeit en raakt ze niet. Anderzijds zijn er mensen die plotsklaps verrukt worden door de ervaring van klimaatverandering, als de daimon van de aarde ze bezoekt en zij zich realiseren dat ze 'onderdeel' zijn van een biosfeer waarvan ze geheel en al afhankelijk zijn: 'Ik huis in je', zegt de daimon van de aarde. Het is op dat moment dat je op een rusteloos levenspad wordt gestuurd, een ongewisse toekomst tegemoet. Daaruit blijkt dat het niet alleen aan jou ligt of je al dan niet de urgentie van klimaatverandering ervaart. Veeleer ligt dit aan de daimon van de aarde die je niet weet te verrukken en je toch, plotsklaps, in bezit kan nemen. De daimon van de aarde biedt zo een venster op een andere zin van het leven die in je leven van alledag ontbrak. De aarde is een krachtvoorwerp, een ding dat jou uit het lood kan slaan en in bezit kan nemen.

In hoeverre mag je erop vertrouwen dat de daimon van de aarde je op de goede weg stuurt en genezing brengt voor een aarde in

nood? In het tijdperk van het Antropoceen heeft de centrale plaats van de mens geleid tot een zieke aarde. Het is bon ton de genezende kracht van de daimon te vinden in de ervaring dat je een continuüm vormt met de aarde. Dit idee, dat je bij veel hedendaagse filosofen kunt vinden, komt uit de *deep ecology movement*. Die stelt dat wanneer je jezelf als onderdeel van de natuur begrijpt, je ook goed voor haar zult zorgen. Maar als de daimon van de aarde je uit het lood slaat en verrukt, dan bestaat de genezende kracht van de aarde niet in de identificatie met de natuur. De genezende kracht van de daimon bestaat in de de-centrering van de mens in de wereld die aan klimaatverandering lijdt. Die zet elke ervaring van een continuüm tussen mens en wereld de voet dwars. De mens vormt geen continuüm met de wereld, maar opereert veel eerder verrukt en ontzet als desperado op verloren terrein. ‘Niets is nog hetzelfde’, spreekt de daimon tot jouw hart.